

Beoordelen

Meer bedrijfskundig en minder bedrijfspsychologisch

Paul Jansen

Beoordelen is het doen van uitspraken over personen. Die uitspraken vinden expliciet plaats in een sociale werkcontext. Dat maakt dat je als manager vastzit aan je beoordelingsuitspraak. Je committeert je eraan. Maar de uitspraak heeft ook consequenties voor de beoordeelde, in de zin dat deze een promotie wel of niet krijgt of een bonus wel of niet in het vooruitzicht wordt gesteld. Searle (1998) noemt zulke taalhandelingen performatieve taaldaden. Het (uit)spreken heeft tot doel iets te veranderen in de wereld. Van belang is dat degene die de taaldaad verricht daartoe institutionele bevoegdheid bezit. In een hiërarchische arbeidsorganisatie is daarom beoordelen vaak verbonden aan een organieke positie als afdelingsmanager. Beoordelen komt daarmee in een bedrijfskundige context van de balans tussen bevoegdheid en verantwoordelijkheid. In deze bijdrage zal ik, conform ook mijn leeropdracht, beoordelen daarom zowel psychologisch als bedrijfskundig beschouwen. Zo zal ik de vraag stellen: betekent het einde van beoordelen omdat het psychologisch slecht werkt, ook dat er geen bedrijfskundige aanleiding meer is om uitspraken te doen over arbeidsgedrag?

Gedrag tegenover prestatie/resultaat

Bedrijfspsychologie richt zich op menselijk gedrag als samenwerken, beïnvloeden, ontwikkelen en organiseren in de context van arbeidsorganisatie. Gedrag is wat wij met onze zintuigen ervaren, waarbij horen en zien de belangrijkste zijn. Men neemt nooit gedrag in het algemeen waar. Men ziet bijvoorbeeld nooit iemand in het algemeen maar altijd in een specifieke (arbeids-)situatie. Mensen leven in situaties. Meer precies is een situatie een in tijd besloten dagdeel waarin iets op het spel staat: je moet iets bereiken, je wil 'het goed doen'. Dat geldt voor een onderhandeling of hoorcollege of werkvoortgangsgesprek, en zelfs voor een informeel gesprek op de gang. In de context van werkorganisaties kun je werkgedrag ordenen aan de hand van een beperkt aantal kritische werksituaties: situaties die je absoluut moet be-

heersen om je functie goed te kunnen vervullen. In het geval van een hoogleraar bijvoorbeeld een hoorcollege geven of een voortgangsgesprek voeren met een promovenda. In al die gevallen is er sprake van een criterium voor effectieve situatiebeheersing waardoor je achteraf kunt zeggen of je het goed hebt gedaan. Nog belangrijker: een situatie waarin anderen zeggen dat het goed is gegaan. Ik kom later terug op dit typisch bedrijfskundige klantkenmerk van een kritische werksituatie. Als actor moet je dat criterium uit de situatie lezen of, als dat bijvoorbeeld in je hiërarchische of professionele macht ligt, aan de situatie opleggen. Ik geef mijn studenten om die reden altijd mee om tijdens een sollicitatiegesprek aan de werkgever te vragen: Wat moet ik hier doen om het goed te doen?

Gelet hierop zou een beoordelingsuitspraak dus de volgende vorm moet hebben: *In een kritische werksituatie van bijvoorbeeld een verloopadviesgesprek voeren doet U dit en dat en bent U daarom minder effectief gelet op het criterium van een tevreden klant.* Als het criterium verandert, als het bijvoorbeeld gaat om een verkochte auto, krijgt ook de beoordeling een andere inhoud. De sociale bedrijfssituatie stelt de norm. Ik vertoon gedrag; of ik presteer is afhankelijk van de mate waarin ik voldoe aan het criterium voor effectiviteit. Lastig is dat dat criterium, d.w.z. de opvatting over wat de situatie eigenlijk behelst, kan verschillen. Sommige mensen komen bij een lezing voor de inhoud, anderen voor de uitstraling van een zekere waardigheid, en weer anderen om op andere gedachten te komen.

We kunnen concluderen dat gedrag altijd situationeel is ingeperkt – je ziet nooit iemand iets in het algemeen doen - en dat het combineren van geobserveerd gedrag met een criterium leidt tot een prestatie: Prestatie = gedrag + norm. Zoals gezegd: wil je kunnen presteren dan moet je de norm kennen (wat moet ik hier doen om het goed te doen?) en proberen eraan te voldoen. Die norm moet dan wel in gedragstermen worden vertaald, anders blijft het een zwevende abstractie. Je moet dus gedrag maken van theoretische constructen als proactiviteit of klantgerichtheid; daardoor maak je die begrippen meetbaar. Naast voldoen aan de norm, kun je natuurlijk ook proberen die norm te beïnvloeden, bijvoorbeeld om die te verlagen.

Dit alles is klassiek onderdeel van het zogenoemde planningsgesprek waarin bij de start van een nieuwe beoordelingsperiode wordt afgesproken welke prestaties gerealiseerd moeten worden: welk gedrag tegen welk norm? Men zou kunnen tegenwerpen dat een planningsgesprek als start van een als het ware bevroren beoordelingsperiode met tevoren afgesproken prestaties en normen, een fictie is, omdat tegenwoordig alles permanent dynamisch is geworden. Daarover later meer, omdat dit onderdeel is van de bedrijfskundige context van beoordelen – maar die dynamiek is relatief. Denk aan wat een vrouw die begin vorige eeuw geboren werd allemaal zal hebben meegemaakt: grote kinderschare (van wie een deel al op jonge leeftijd zou overlijden), twee wereldoorlogen, jaren dertig crisis, de atoombom, opkomst van televisie, van de auto, de pil, vliegvakanties...

Je kunt ook proberen een algemene uitspraak over iemand te doen; dan laat je de situationele inbedding los. Omdat daarmee ook de norm verdwijnt, doe je een uitspraak over gedrag die generaliseert over een aantal kritische werksituaties. In plaats van vaststellen of iemand in een bepaalde, kritische situatie voldoet aan een specifiek norm, telt nu hoe iemand zich doorgaans gedraagt. Van een specifieke uitspraak gericht op een bepaalde situatie met een daarbij horende norm, bijvoorbeeld 'Op tijdstip T vertoonde persoon V gedrag X in situatie S', ga je over op een uitspraak over die persoon in het algemeen. Dergelijke elementaire gedragsobservaties kunnen ofwel bestudeerd worden vanuit de achtergrond van persoonsgebonden processen die zich over verschillende arbeidssituaties manifesteren, ofwel onderzocht worden vanuit het referentiekader van situatiegebonden condities die de verschillende proceselementen van dat gedrag tot één, vanuit de situatie in kwestie zinvol, geheel smeden. Elementair gedrag kan opgevat worden als een uiting van bijvoorbeeld een geheugenproces of een taalproces, en als zodanig bestudeerd worden. In dat geval wordt geabstraheerd van de concrete arbeidssituatie waarin dat proces plaatsvond. En anderzijds kan ervoor gekozen worden hetzelfde elementaire gedragsvoorval te bezien vanuit het oogpunt van kritische kenmerken van de situationele context waaronder het tot stand kwam, bijvoorbeeld een reorganisatie doorvoeren. Zowel in de bedrijfspsychologie als in een meer praktische, bedrijfskundige context is het van belang beide perspectieven te kunnen hanteren. Het voorbeeld laat ook zien dat het mogelijk is de beoordeling van bijvoorbeeld commercieel management te baseren op ofwel kenmerken van de persoon in kwestie ofwel kritische situaties in de functie. In het eerste geval moet die persoon in het algemeen goed kunnen denken en stevig zijn. In het tweede geval moet zo'n manager in die specifieke situaties goed kunnen presenteren en onderhandelen met het oog op de realisatie van gegeven (of zelf bedachte) criteria.

Ik heb jarenlang in mijn colleges Bedrijfspsychologie voor bedrijfskundig bedrijfseconomen getracht studenten op deze wijze te leren kijken naar gedrag (Jansen, 2002). Merk op dat door te generaliseren over situaties heen de norm erg vaag wordt, zo niet verdampt. Het is inmiddels gelukkig een platitude te beweren dat beoordelingsgesprekken veel beter lopen als ze de inhoud hebben van: *Wat zie je als kritische werksituaties? Waarom? Wat staat daar op het spel? Hoe ging jou dat af? Geef een voorbeeld? Kortom: wat heb je gedaan zodat het gelet op welk criterium goed ging?* Dit wordt bevestigd door talloos onderzoek naar condities van effectieve feedback. Vasthouden aan een dergelijke situationele norm heeft de voorkeur. Dus niet: zij is intelligent, maar: dat coachende gesprek met een medewerker pakte zij effectief aan gelet op het criterium van competentieverbetering, maar minder effectief met het oog op de norm van vergroten van authenticiteit. Maar u moet eens nagaan hoe vaak dergelijke context-verbijzonderingen voorkomen in artikelen in psychologische tijdschriften. Die situationele inbedding komt meestal pas aan de orde bij de paragraaf 'Suggestions for practice'. Terwijl de kern van dit betoog is dat deze thuishoort in de sectie 'Contributions to theory'.

De psychologie loopt over van theoretische begrippen voor persoonsdimensies. We hebben een uitgebreide personentaal. Te uitgebreid wellicht, hoewel er de laatste decennia met behulp van bijvoorbeeld de Big Five taxonomie wat meer ordening plaatsvindt. Vraagstukken worden nog te vaak op scholastieke wijze opgelost door er nieuwe begrippen voor te bedenken (Jansen & Eijkelenburg, 1998). Dit alles is in overeenstemming met het idee dat psychologie over mensen gaat. Maar ik heb studenten steevast onderwezen dat psychologie over situaties gaat. De vraag *Waarom doet iemand zo?* wordt dan geherformuleerd tot de vraag: *Wat in deze situatie maakt dat dat gedrag in de ogen van deze persoon effectief is, of simpeler gezegd: persoonlijk belonend is? Wat is dus diens persoonlijke criterium voor effectiviteit? Wat is hier lonend?* Om het gedrag van iemand te voorspellen, en dus te beïnvloeden, loont een beschrijving van de werksituatie inclusief criterium van effectiviteit meer dan een psychologisch rapport. Merk ook op dat de (sociale) situatie de norm definieert. U weet wat u van een afscheidscollege kunt verwachten omdat u ongeveer weet wat een afscheidscollege inhoudt. U kunt dus het gedrag van een hoogleraar beter voorspellen op grond van de werksituatie, dan op grond van een psychologisch rapport over de hoogleraar.

Deze wellicht bijna manische nadruk op de situatie hangt sterk samen met het gegeven dat ik van meet af aan (sedert maart 1992) heb samengewerkt met economen, bedrijfseconomen, bedrijfskundigen en ook, en met veel plezier, met accountants. In die wetenschappen ligt vanzelf de nadruk op de context omdat men in de economie en bedrijfskunde personen over één kam scheert. Mensen gaan voor maximalisatie van persoonlijk gewin. Merk op dat dit niet eens zo veel lijkt te verschillen van mijn diagnosevraag: *wat is hier lonend?*; maar in de psychologie is het gewin sterk individueel en subjectief bepaald. Dat mensen bijvoorbeeld in het onderwijs prestatiebeloning afwijzen omdat financiële beloning geen primair drijfveer is in hun werk, is voor economen een wetenschappelijk resultaat, en voor bedrijfspsychologen een trivialiteit.

In dit artikel ligt de focus op de situationele context van beoordelen en wel op twee situationele categorieën:

1. Gaat het om de interne prestatie binnen de organisatie (bijvoorbeeld een effectief hoorcollege geven) of om het externe resultaat als gevolg van die prestatie in de zin van opbrengst op de een of andere markt van de organisatie? Dat kan de consumentenmarkt zijn, of de arbeidsmarkt maar ook de financiële of die van de politiek. Het zal duidelijk zijn dat de laatste wijdere benadering van personeelsbeoordeling bij uitstek vraagt om een bedrijfskundige blik.
2. Gaat het om een absolute prestatie of een relatieve prestatie?

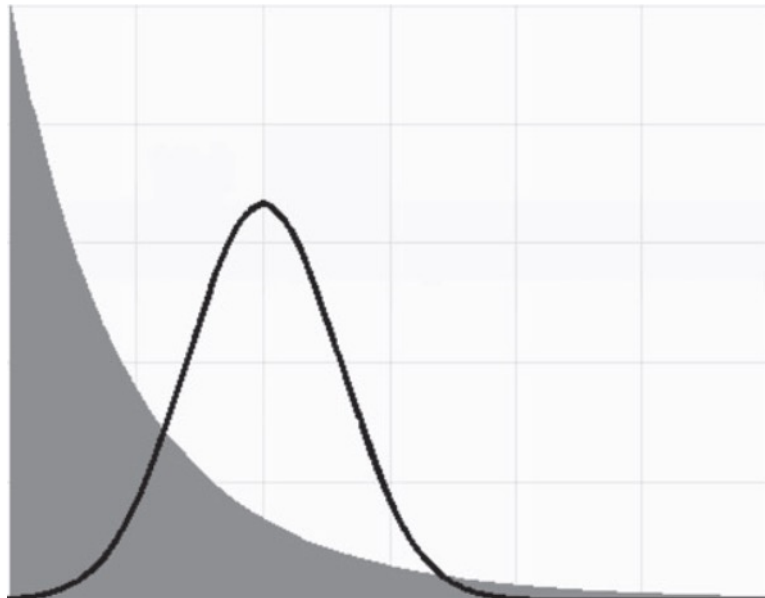
In het eerste geval worden de prestaties van een medewerker afgezet tegen een absoluut criterium, bijvoorbeeld de hoeveelheid gepubliceerde artikelen

of een kwaliteitsbeoordeling hoger dan 4 op een 5-puntsschaal. In het tweede geval worden prestaties van medewerkers onderling vergeleken: wie was de beste, wie was het meest effectief in de situatie?

Ik werk beide kenmerken van de beoordeling uit.

Verdeling van prestatie, resultaten of uitkomsten

In 2012 publiceerden O'Boyle en Aguinis een onderzoek naar de verdeling van individuele prestaties. Zij bekritiseerden daarin de aanname van veel bedrijfspsychologische theorieën en praktijken dat prestaties normaal verdeeld zijn. In de praktijk blijkt dat idee niet te kloppen, stellen zij. In plaats van een normale verdeling is er nogal eens sprake van een zogenoemde Paretoverdeling. Die is sterk rechts-scheef, d.w.z. een groot deel van de massa van de verdeling ligt aan de linkerkant op de X-as (Fig. 1).

Figuur 1. Normale verdeling (vet) en Pareto verdeling (grijs). Uit O'Boyle & Aguinis (2012).

O'Boyle en Aguinis vinden Paretoverdelingen voor onder andere de frequentie van tijdschriftpublicaties (veel mensen hebben weinig publicaties, weinig mensen hebben er veel), de frequentie van Emmy nominaties (veel mensen hebben weinig nominaties, weinig mensen hebben er meerdere), en bijvoorbeeld carrièresucces in baseball. Oorspronkelijk gebruikte Pareto deze verdeling als model voor de verdeling van rijkdom. Het Paretoprincipe, bekend als de 80-20-regel, zegt dat 20% van de bevolking 80% van de rijkdom bezit. De Paretoverdeling is geschikt om zo'n situatie te beschrijven. Het principe is ook op andere situaties van toepassing, zoals:

- De frequentie van de woorden in tekst (slechts een klein aantal woorden vormt het grootste deel van de tekst)
- De grootte van bedrijven (een klein aantal grote bedrijven, een groot aantal kleine).

- De omzetverdeling van boeken. Relatief weinig titels, de bestsellers, zorgen voor relatief veel omzet (Chin-A-Fo & Jaeger, 2020).

O'Boyle en Aguinis (2012 p. 79): *“We revisit a long-held assumption in human resource management, organizational behavior, and industrial and organizational psychology that individual performance follows a Gaussian (normal) distribution. We conducted 5 studies involving 198 samples including 633,263 researchers, entertainers, politicians, and amateur and professional athletes. Results are remarkably consistent across industries, types of jobs, types of performance measures, and time frames and indicate that individual performance is not normally distributed—in- stead, it follows a Paretian (power law) distribution. Assuming normality of indi- vidual performance can lead to miss specified theories and misleading practices.”*

O'Boyle en Aguinis hebben absoluut gelijk ons erop te wijzen dat niet alles normaal is verdeeld. Maar zij vallen in de valkuil dat een Paretoverdeling natuurlijk is: ‘Het is nu eenmaal zo’. In het citaat hebben zij het consequent over de individuele prestatie. Maar waarvoor staat in hun studies eigenlijk het begrip prestatie? En hoe individueel is die? Hoe komen prestaties als publiceren in een toptijdschrift of het verkrijgen van een Emmy-nominatie tot stand? Wat is de aard van het achterliggende productiemechanisme van de prestatie?

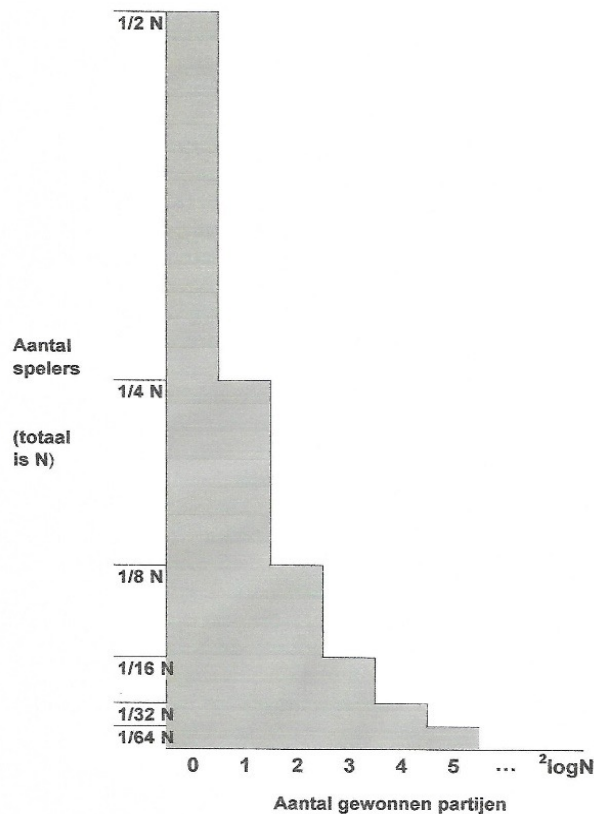
In latere publicaties zijn Aguinis en collega's hierover meer genuanceerd. Zij hanteren nu het begrip resultaat in plaats van prestatie. Er is sprake van een procesketen: medewerkers presteren individueel in hun werk en dat leidt vervolgens tot een, al dan niet collectief resultaat zoals beoordeeld door de markt: *“O'Boyle and Aguinis (2012) and Aguinis and O'Boyle (2014) adopted the results-based definition of performance because “a focus on results rather than behaviors is most appropriate when (a) workers are skilled in the needed behaviors, (b) behaviors and results are obviously related, and (c) there are many ways to do the job right” (Aguinis & O'Boyle, 2014, p. 316)” (Aguinis, O'Boyle, Gonzalez-Mulé, & Joo, 2016).*

Er is niets op tegen om van individuele prestatie over te gaan op behaald resultaat in een zogeheten markt: een verzameling externe partijen of klanten die zitten te wachten op de prestatie, die daar iets mee willen doen en die er daarom iets van vinden. Bij de beoordeling van universitair medewerkers kijk je niet alleen naar hoe deze bijvoorbeeld college geven, maar ook naar het resultaat van het college geven in termen van proximaal kennisvermeerdering bij studenten (bijvoorbeeld gemeten door tentamencijfers) en distaal succes in het latere werk (bijvoorbeeld als snelheid van salarisgroei). Business schools hanteren het laatste als een van hun succescriteria.

Echter: Het is niet moeilijk aan te tonen dat door over te gaan van individuele prestatie op resultaat in een externe markt (bijvoorbeeld die van redacties van wetenschappelijk tijdschriften of van Emmy-jury's) de Paretoverdeling

juist ontstaat. Een eenvoudig voorbeeld. Laten we aannemen dat schaken als individuele competentie normaal verdeeld is. D.w.z. er zijn heel weinig top-schakers, ook heel weinig beroerde schakers en er is een grote groep middelmatige schakers. Zou je de schaakprestatie individueel meten, bijvoorbeeld in de vorm van het oplossen van schaakvraagstukken zoals die dagelijks in de krant staan, dan vind je dus een normale verdeling. Maar wat als je de schaakprestatie meet in de vorm van succes in een schaaktoernooi?¹

Stel N personen spelen steeds in tweetallen tegen elkaar. De winnaar gaat door naar de volgende ronde, de verliezer doet verder niet meer mee. Hoe zit dan de verdeling van gewonnen partijen eruit? De helft van de spelers, dus $0,5N$, heeft 0 gewonnen partijen. Van de overgebleven schakers valt weer de helft, dus $0,25N$, af in de tweede ronde. Dus een kwart van de spelers, dus $0,25N$, heeft één gewonnen partij. Enzovoorts. Zetten we, net als Aguinis en collega's, het resultaat, in dit geval het aantal gewonnen partijen (vergelijk: aantal gepubliceerde tijdschriftartikelen of aantal Emmy-nominaties), op de X-as en de frequentie op de Y-as dan ontstaat een Pareto-verdeling (figuur 2).

Figuur 2. Verdeling van aantal gewonnen partijen bij een schaaktoernooi met N spelers

1 Een zeer goede schaker meldde mij in dit verband: De verdeling van de ELO-ratings (een systeem dat de speelsterkte van schakers in een getal en in onderlinge vergelijking aangeeft) volgt een bijna perfecte normaalverdeling. En als je kijkt naar de eindstand van een all-play-all toernooi waarin iedereen tegen iedereen speelt, zie je over het algemeen ook een normaalverdeling: een paar spelers (bijvoorbeeld de top drie) heeft het heel goed gedaan (helemaal rechts op de curve); een paar spelers heeft het relatief slecht gedaan (helemaal links op de curve) en de rest zit op, iets onder of iets boven een 50% score (is de helft van de maximaal te behalen score uit het aantal gespeelde partijen).

Dus: door schaakcompetentie te meten als het resultaat van een toernooi-structuur hebben we de prestatieverdeling veranderd van een normale verdeling (dat was tenslotte de aanname) naar een Paretoverdeling. Merk overigens op dat die Paretoverdeling ontstaat onafhankelijk van de onderliggende verdeling van de individuele schaakvaardigheid. Door de keuze van een toernooi-structuur hebben we een Paretoverdeling geforceerd.

Dat roept de vraag op: In hoeverre was er in de studies van Aguinis en collega's sprake van een dergelijke toernooi-structuur? Door de organisatie van een toernooi zijn we overgegaan van absolute meting van competenties als schaken of zingen of verkopen of college geven op relatieve meting. In plaats dat de prestatie wordt bepaald aan de hand van een competentie- of functienorm, wordt die bepaald door de vergelijking van personen onderling. Bij absolute meting kan iedereen een 10 krijgen, bij relatieve meting en beoordeling in een toernooi gaat de winst van de een ten koste van de ander: the winner takes it all. Het gaat bijvoorbeeld om het aantal publicaties in toptijdschriften, aantal nominaties voor beste acteur of voor beste roman. Inderdaad zijn de prestaties in de onderzoeken van Aguinis en collega's in hoge mate gebaseerd op resultaten van interpersoonlijk competities, bijvoorbeeld in wedstrijdverband of in de vorm van een concours. Een belangrijk kenmerk daarvan is schaarste: niet iedereen kan een Emmy krijgen en maar een klein deel kan publiceren in toptijdschriften (redacties melden trots hun 'rejection rates').

Vinkenburg, Jansen, Dries en Pepermans (2014) betogen hoe structurering van beoordelen en op grond daarvan kiezen van een winnaar, door hen aangeduid als arena, een verklaring geeft voor de schaarste aan vrouwen op top-posities in arbeidsorganisaties. Immers, ook het aantal topmanagement-posities of hoogleraars-posities is schaars.

Ook andere wetenschappers hebben verder onderzoek gedaan naar de 'ware aard' van resultaatverdelingen teneinde te komen tot *theory regarding individual output distributions by offering greater precision beyond the normal versus nonnormal dichotomy adopted in prior studies* (Joo, Aguinis & Bradley, 2017, p. 1039). Terecht gaat men daarbij in op de generatieve mechanismen die tot de waargenomen outputverdeling leiden – vergelijk het concours- of arena-voorbeeld. Ik heb niets tegen dit soort onderzoek. Een Paretoverdeling van uitkomsten is even veel of weinig 'natuurlijk' als een normale verdeling, mits je van het generatieve mechanisme weet hebt en als dat mechanisme in de betreffende context algemeen aanvaard is.

Er ontstaat evenwel een probleem als de Paretoverdeling, en daarmee ook het generatieve mechanisme, als natuurlijk wordt beschouwd - dat wil zeggen als iets wat 'nu eenmaal zo is' - en er daaraan vervolgens praktische consequenties aan worden verbonden door bijvoorbeeld alle resources in te zetten op de toppers. Vergelijk bijvoorbeeld: *"To generate greater overall output, one recommendation is to heavily invest in individuals with higher output accumula-*

tion rates than others” (Joo, Aguinis & Bradley, 2017, p. 1027). In een dergelijk naïef-positivistische aanpak wordt een ‘natuurlijke Paretoverdeling’ van prestaties als onderbouwing gebruikt voor een Paretoverdeling in belonen. Het schaakvoorbeeld laat zien dat een Paretoverdeling van prestaties of resultaten helemaal niet zo een natuurlijk gegeven is. Een extra laatste voorbeeld. Bij een relatieve tentamenbeoordeling, bijvoorbeeld door een rangorde te maken, krijgt maar één student een 10 en ook één student een 1, bij absolute beoordeling kan iedereen een 10 krijgen (of een 1).

Een toernooimechanisme voor de bepaling van winnaars heeft nog een ander gevolg. Lengte en sprongkracht en ervaring bieden voordeel voor basketballers als absolute prestatie. Maar in een top league waarin alle basketballers lang zijn, goed kunnen springen en veel ervaring hebben, zijn dit geen bepalende factoren meer voor de relatieve prestatie van winnen. Omdat alle hoogleraren slim zijn, is intelligentie geen verklaring voor het carrièresucces van hoogleraren. Selectie op extremen (de top van de curve) leidt tot irrelevante predictoren want de relatieve prestatie wordt meer en meer een kwestie van onbelangrijke zaken – en dat biedt overigens ook de ruimte voor allerlei biases (Vinkenburg et al., 2014). Het beste is dan te loten. De Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) is daar nog niet achter: Men krijgt in de laatste rondes allemaal topvoorstellen ter beoordeling, met scores van 4.90, 4.91, 4.92 etc. op een 5-puntsschaal. Grote kans dat de eindkeuze dan plaatsvindt op emergente en dus irrelevante zaken; en logisch dat de oordelen onderling weinig consistent blijken te zijn (Merkelbach, 2020).

Samenvattend: Door de keuze van het resultaatmechanisme verandert een normale verdeling in een Paretoverdeling waarbij weinigen heel veel krijgen en velen heel weinig. Dat mechanisme komt vaak neer op relatief beoordelen in plaats van absoluut. Dus niet: ik en mijn werk, maar: ik en jij, of preciezer: ik of jij. Kijk bijvoorbeeld naar een discussie die jaren geleden speelde binnen de faculteit Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde aan de VU over dat beoordelingsscores normaal verdeeld moesten zijn, d.w.z. de meeste scores moesten in het midden van een 5-puntschaal liggen. Ook in dat geval is er sprake van een geforceerde normaalverdeling waarin het oordeel ‘zeer goed’ schaars is geworden en je als manager gedwongen wordt van een absolute beoordeling over te gaan op een relatieve. De vraag die zich dan opdringt is: geldt dit ook voor tentamenresultaten? Met andere woorden, is het evenzo ‘natuurlijk’ dat de helft van de studenten een onvoldoende scoort? Mijn eigen antwoord was toen (verwoord in een bericht aan de decaan): zowel voor studenten als voor medewerkers moet het streven zijn: iedereen een tien! Terecht benoemen Markouilli et al. (2017) in hun veelomvattend overzicht dat HRM-onderzoek naar ‘Assessing People’ profijt kan hebben van het loslaten van een naïef positivisme waarin er sprake is van één ware prestatie. In plaats daarvan moet er aandacht zijn voor ‘het uitkomstmechanisme’ van de beoordeling.

Extern resultaat als gevolg van de interne prestatie

We zagen hoe belangrijk de keuze van een uitkomstmechanisme is voor de omzetting van een individuele prestatie in een resultaat op een externe 'markt'. En aan die keuze is, niettegenstaande alle tegengeluiden, niets natuurlijk. Er is bijvoorbeeld een verschil tussen het gedrag, en bijgevolg de persoonlijk prestatie van een topmanager en het bedrijfsresultaat gemeten als bijvoorbeeld de beurskoers. Hetzelfde geldt voor het verschil tussen individueel pianospelen of optreden in een concours, of een onderzoeksplan maken en proberen dat geaccepteerd te krijgen in NWO-rondes. Wetenschappers worden daarom voor dat laatste speciaal getraind. Je hebt een bedrijfskundige redenering nodig om het verband te leggen tussen individuele prestatie en resultaat op een externe 'markt'. En op dezelfde wijze is een bedrijfskundige redenering nodig om een relatie te leggen tussen de mate waarin een hoogleraar college geeft, en het percentage geslaagde studenten voor het desbetreffende vak. In beide gevallen beweeg je je van een interne, absolute prestatie naar uitkomsttransacties in externe markten waar de beoordeling vaak relatief van aard is. Prestatie en resultaat hebben beide hun plek, maar je moet ze niet verwarren.

Nu kun je zeggen: Om succes te hebben in bijvoorbeeld schaken moet je niet alleen je best doen in de zin van een hoge schaakcompetentie bezitten, maar ook in staat zijn effectief te zijn in het outcome-mechanisme dat hoort bij hoe de markt van schaken gemeenlijk is vormgegeven. Dus niet alleen presteren maar daarmee ook resultaat boeken. Je kunt wel heel goed zijn in je werk en veel publiceren, maar als je het reputatiemechanisme van de wetenschap niet beheerst, word je nooit hoogleraar. Kennis en beheersing van het resultaatmechanisme horen erbij. Dus niet alleen: Wat moet ik hier doen om het goed te doen? maar ook: Hoe word je hier eigenlijk topmanager (of hoogleraar)?

Dit klopt, maar het blijft zo dat het een organisatiekeuze is een bijdrage te meten als individuele prestatie of als resultaat in een markt van onderlinge competitie. En kritische psychologen (onder andere Bal, 2020) hebben gelijk dat gewoonlijk dat mechanisme niet ter discussie wordt gesteld terwijl dat juist nodig kan zijn vanwege bijvoorbeeld uitsluiting van bepaalde groepen. Is een pianist die het in de studio geweldig doet maar in een competitieve concoursomgeving faalt, een slechte pianist? Het tweede is veel meer een organisatiekeuze dan het eerste. Maar bovendien biedt juist de tweede beoordelingssetting de ruimte aan de nadelen van een 'beautycontext', bijvoorbeeld de grotere kans dat willekeurige, emergente criteria als kleur of geslacht gaan domineren (Vinkenburg et al., 2014). Niets voor niets dat in onderzoeken naar de lange termijn predictieve validiteit van assessment centers (meer dan 10 jaar) juist een competentie als dominantie, je stevig positioneren, belangrijker blijkt voor objectief carrière succes in de zin van de snelheid van stijgen in de hiërarchie, dan intelligentie (Jansen & Stoop, 2001; Jansen & Vinkenburg, 2006). Niet omdat intelligentie niet nodig is, maar omdat bij relatieve selectie in zo'n concourscontext intelligentie niet meer doorslaggevend is,

maar stevigheid en assertiviteit. Ik herhaal: In latere loopbaanfasen is het dan niet meer ik en mijn werk, maar: ik en jij, of preciezer: ik of jij.

Bij de overgang van individuele absolute prestatie naar het relatieve succes van een externe marktbijdrage, maken we dus de overgang van bedrijfspsychologie naar bedrijfskunde. Je prestatie moet tot iets leiden, je moet niet alleen presteren maar ook effect hebben. Je moet een antwoord hebben op de vraag, Wie zit er op jouw prestatie te wachten? Dus: Voor wie werk je eigenlijk? En dan gaat de bedrijfsmatige of politieke of culturele prestatiecontext tellen. In geval van absoluut beoordelen wordt functiegedrag gewogen aan de hand van een norm: hoe goed schaakt zij of kookt hij? De beoordelaar moet verstand hebben van dit 'echte werk'. Ik mag graag kijken naar televisieprogramma's waarin vakkundige koks of muzikanten uitleggen hoe zij de prestaties van anderen beoordelen. Je leert daarvan bijvoorbeeld beter naar klassieke muziek te luisteren.

Het bijzondere van relatief beoordelen is dat je geen vakdeskundige hoeft te zijn. Men hoeft niet gepromoveerd te zijn om te beoordelen of dit een van de leukste, boeiendste of saaiste dan wel meest onbegrijpelijke lezingen is die u recentelijk heeft gehoord. Als klant in de externe markt van de organisatie beoordeelt u niet de functieprestatie op zich maar de mate waarin deze voldoet aan het door u gehanteerde criterium. Uw beoordeling van de bijdrage van de prestatie is niet alleen buitengewoon subjectief maar mag dat ook zijn: "Dit gerecht is lekkerder dan dat, dit muziekstuk klonk beter dan dat". Op de vraag naar het waarom van de beoordeling is de reactie terecht: Het was gewoon lekkerder, of het klonk gewoon beter. Klanten zijn geen professionals in beoordelen, biases bij beoordelen zijn in deze context irrelevant. Die had je als leverancier van de prestatie maar moeten meenemen in de mechanisme waarmee je de prestatie omzet in je marktbijdrage. Bedrijven zien het laatste zelfs als de kern van hun marketing.

In een bedrijfskundige benadering van beoordeling is er dus uitdrukkelijk plaats voor deze klanthouding. Men kan weliswaar overwegen personeelsbeoordeling weg te doen omdat het een psychologisch slecht werkend proces zou zijn. Maar vanuit het oogpunt van managementcontrol zal men in een bedrijfsorganisatie beoordelen niet gauw afschaffen. Ik krijg na iedere transactie via internet steevast het vriendelijke verzoek mee te werken aan een korte enquête om de dienst te beoordelen. In de bedrijfsvoering levert een medewerker een product of dienst waarvoor de afnemer betaalt. Die laatste mag daarvan iets vinden en hoeft ook niet getraind te zijn in beoordelen. Dit essentiële verschil tussen een bedrijfskundige en een bedrijfspsychologische visie op beoordelen heb ik lang geleden samen met collega Vloeberghs uitgewerkt bij het contrasteren van 360-graden feedback met assessment center feedback (Jansen & Vloeberghs, 1999). Een variant daarop geeft figuur 3.

Positie van beoordelaar	Object van de beoordeling	Relatie tussen beoordelaar en beoordeelde	Typische toepassing
Functie-expert	competentie in functioneren	afstand	assessment center
Klant	mate van bevredigen van klantbehoeften	betrokkenheid (service verlenen)	klantsurvey

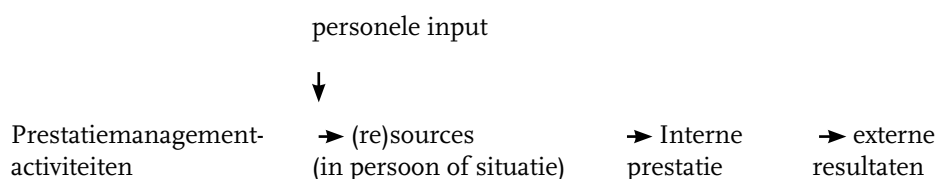
Figuur 3. Twee perspectieven bij de beoordeling van functioneren

Zoals figuur 3 laat zien is bij het assessment center de beoordelaar een expert in de functie (vaak een hogere manager) die op afstand, getraind en vaak ook nog geregisseerd door een psycholoog, het gedrag van de kandidaat beoordeelt. Dit doet hij of zij op expliciete criteria aan de hand van het gedrag van de te beoordelen persoon in gestandaardiseerde simulaties van kritische situaties uit het werk. Maar in geval van een klantsurvey vullen afnemers van het product of de dienst een vragenlijst in over hoe de te beoordelen persoon zich vanuit hun ervaring heeft gedragen op een aantal criteria. Deze beoordelaars zijn niet getraind, hebben in werkinteractie gestaan met de beoordeelde en gaan bij hun beoordeling primair af op hoe tevreden zij zijn over het product of de dienst.

Tot nu toe hebben we de externe marktbijdrage sterk in het perspectief van de klant geplaatst en de interne prestatie vooral vanuit een psychologische invalshoek gezien. Maar figuur 3 laat zien dat ook in geval van intern functioneren het nuttig is een onderscheid te maken tussen een neutraal functioneringsperspectief en een uitdrukkelijk betrokken klantperspectief.

Bedrijfskundig beoordelen

Vanzelfsprekend staan werkprestatie en externe bijdrage met elkaar in verband. Vanuit de HRM-literatuur zijn veel zogenoemde prestatie-managementmodellen beschikbaar, vaak combinaties van denkschema's uit extern gericht strategisch management of intern gerichte managementcontrol. Kernmerk is dat een keten van in- en externe factoren de overgang van interne functieprestatie naar externe marktbijdrage bepaalt. Ook worden meerdere soorten prestaties en meerdere typen externe markten onderscheiden. En tot slot wordt verondersteld dat observeerbare prestaties voortvloeien uit 'organisatie-intern kapitaal'. Voorbeelden van die bronnen of resources zijn intelligentie, motivatie of ervaring als het om de medewerker gaat, en een coachende manager of taakverrijking of ondersteunende collega's als het om de organisatie gaat. Dit leidt tot het model in figuur 4.

Figuur 4. Keten van prestatiebesturing in een organisatie

Externe marktresultaten hebben niet alleen betrekking op de klantenmarkt met criteria als prijs en kwaliteit, of op de financiële markt met criteria als transparantie en profijt, of op de concurrentenmarkt met criteria als productiviteit en efficiency, maar omvatten ook de ‘personele markt’ met criteria als gezondheid, tevredenheid en employability (De Vos, van der Heijden & Akkermans, 2020). Ik zie medewerkerstevredenheid als een autonoom doel van de onderneming. Niet omdat tevreden medewerkers bijdragen aan meer verkoop of betere kwaliteit (want dan worden zij behandeld als middel, d.w.z. als een te benutten resource) – hoewel daar op zichzelf niets tegen is -, maar vooral omdat tevredenheid (of bevoegenheid of betrokkenheid, d.w.z. positieve emoties i.h.a.) een eigenstandig en evenwaardig doel is. Laat dus wat winst liggen als je mensen daardoor tevredener zijn. Het actuele ideaal van ‘sustainable’ prestatie management betekent niet het uitputten van resources maar ze zodanig benutten dat ze groeien.

In het vak Performance Management binnen de masterspecialisatie HRM, wordt studenten gevraagd bij bestaande organisaties systemen en praktijken van prestatie management, en vrijwel altijd daarmee systemen van beoordelen, in kaart te brengen en te analyseren en daarover met het management in gesprek te gaan. Figuur 5 laat zien dat ze bij hun diagnose het prestatie model van rechts naar links, d.w.z. van buiten (markt) naar binnen (de organisatie) doorlopen.

Wie zijn onze ‘klanten’? Wat willen die van ons? Productiviteit (effectiviteit en efficiëntie)? Flexibiliteit (leren en innovatie)? Legitimiteit (maatschappelijke acceptatie)? Hoe kunnen we hen tevreden stellen? Wat zijn dus onze markten of resultaatgebieden?

In welke mate zijn deze externe organisatiedoelen gerealiseerd? Welke externe omstandigheden werkten daarbij belemmerend of bevorderend?

Op welke interne organisatiedoelen moeten we ons dus richten? Hoe zijn die verbonden aan interne personele prestaties?

Wat is de relatieve bijdrage van interne ‘harde’ of ‘zachte’ personeelsprestaties?

Welke prestatie management-activiteiten of interventies zouden derhalve moeten worden toegepast? Hebben ze gewerkt als beoogd?

Als ze niet goed hebben gewerkt: aan welke persoonsfactoren of situatiefactoren lag dat?

Hoe zit het met de effectiviteit, efficiency en acceptatie van de prestatie management- activiteiten of interventies?

Figuur 5. Vragen voor diagnose van prestatie management.

Niet alleen kan dit schema gebruikt worden om de praktijk van beoordelen te beoordelen aan de hand van wetenschappelijke begrippen en modellen. Maar daarnaast maakt het aanschouwelijk dat een organisatie nogal wat invalshoeken heeft bij beoordeling. Bijvoorbeeld: Hoezeer zijn klanten tevreden over de externe resultaten? In welke mate is de interne prestatie aan de maat? In welke mate zijn er resources gemaakt? In welk mate hebben managers of collega's daaraan bijgedragen? Tot op welke hoogte verhindert de wijze van organiseren, bijvoorbeeld de inrichting van taken of van processen van samenwerking, medewerkers om tot prestaties te komen? Hoe zit het met de kosten, de efficiëntie en de acceptatie van het beoordelingsstelsel? En de praktijk? Hier is sprake van wat ik noem bedrijfskundig beoordelen omdat niet alleen de persoon wordt beoordeeld maar de totale keten waarin deze functioneert. Bovendien kan op elk beoordelingsmoment een zo veel mogelijk neutraal functioneringsperspectief of een uitdrukkelijk betrokken klantperspectief worden gekozen.

Dit schema dient ook als basis voor een beschouwing van de effectiviteit van beoordelen: bijvoorbeeld in welke mate draagt beoordelen bij aan de interne prestatie of aan de persoonsgebonden of situatiegebonden resources daarvoor, of aan resultaten in welke externe markten en tegen welke criteria? Bevordert de wijze van beoordelen bijvoorbeeld de attractiviteit van het bedrijf voor de relevante arbeidsmarkt, of medewerkerstevredenheid (zoals eerder gemeld een autonoom doel van de onderneming)? Het vele onderzoek naar de effecten van feedback geven concentreert zich vrijwel uitsluitend op wat ik heb aangeduid als de interne prestatie: in welke mate wordt die beter van feedback en welke feedbackcondities zijn daarop van invloed? Zo presenteren Gruman en Saks (2011) prestatie management als een belangrijke bron voor medewerker-engagement.

Wat betreft de impact van beoordelen op de prestatie: Nog steeds staat de conclusie uit de meta-analyse van Kluger en DeNisi (1996) dat in bijna tweevijfde van de gevallen de prestatie na feedback verslechterde, zelfs als die positief was. Redenen zijn onder andere dat feedback geven het gevoel van extern gecontroleerd worden bevordert (het goed-gedaan-jochie-effect). Ook bij het volledig ontbreken van zo'n controlesfeer, bijvoorbeeld bij relatieve beoordeling waarbij de beoordeling afhankelijk is van hoe collega's het deden, kan feedback leiden tot frustratie met als gevolg het dan maar opgeven (Iles & Judge, 2005). Dit alles geldt ook voor 360 graden feedback (zie bijvoorbeeld DeNisi & Kluger, 2000; Jansen & Vloeberghs, 1999). Er zijn in de loop der jaren verschillende modellen gepresenteerd om dit feedback-prestatieproces beter te begrijpen (onder andere, Keith & Frese, 2008, en Kinicki, Prussia, Wu & McKee-Ryan, 2004). Mooi en belangrijk allemaal want de interne prestatie is tenslotte een voorwaarde voor extern bijdrage, maar toch mist in dit alles beoordelen als proces van integrale managementcontrol (niet controle!), dus als een instrument voor prestatiebesturing en beheersing gericht op een extern resultaat.

In zo'n bedrijfskundige benadering is het beslist niet zo dat een beoordelingssysteem *"can be considered effective when its key stakeholders, i.e., appraisers, consider it useful"* (Ikramullah et al., 2016, p. 337). Beoordeelden vormen immers maar één van de afnemers. In hun toepassing van het Concurrente Waardenmodel (Quinn & Rohrbaugh, 1983) op het ontwerp van een beoordelingssysteem, komt stakeholder-satisfactie alleen maar voor in een Open System-visie en wordt de stakeholders bovendien weer intern ingevuld als ofwel beoordeelden ofwel manager-beoordelaars. In een, overigens erg mooie, studie naar de praktijk van beoordelen in een ziekenhuis wordt bijvoorbeeld de patiënt als beoordelaar niet genoemd (Redman et al., 2000). In hun overzicht van de laatste stand van zaken van onderzoek naar prestatie-management, waarvan beoordelen volgen hen een 'subset' is (p. 2210), brengen Schleicher et al. (2018) in kaart welke onderdelen de effectiviteit bevorderen, bijvoorbeeld participatie van medewerkers of training van beoordelaars; - maar ook hier wordt over effectiviteit in de zin van externe marktbijdragen niets gezegd. In wat de auteurs aanduiden als een systeembenadering blijft deze *ultimate output* beperkt tot bijvoorbeeld prestatiebeoordelingen en ontwikkelingsplannen. Hoewel de auteurs erop wijzen dat er de laatste jaren duidelijk meer onderzoek op organisatieniveau plaatsvindt, is van bedrijfskundig beoordelen dus nauwelijks sprake in deze, nota bene in het Journal of Management verschenen review. Wat we nodig hebben is een *"overall, holistic theory of PA system effectiveness"* (Ikramullah et al., 2016, p. 335). Een aanzet daartoe kan worden gevonden in de review van Levy en Williams (2004). Zij richtten zich expliciet op de ruimere sociaal-organisatorische context van beoordelen. Voordeel van het door hen gepresenteerde 'social context model', met zowel distale als proximale proces- en structuurvariabelen is dat het ook kan dienen voor een veelomvattende evaluatie van beoordelen. In theorie is beoordelen dus van een geïsoleerde personele activiteit een systeem geworden. Maar ook zij constateren dat er in de praktijk sprake is van *"little systematic empirical work on the distal variables listed in Figure 1 other than a bit on culture, climate, and technology issues"* (o.c., p. 885), en dat *"Appraisal Reactions is where there has been the most growth in the PA research since 1995 and also where practitioners see the most potential benefit"* (o.c., p. 899).

Ook wanneer je prestaties bepleit als eerlijkheid of bijdragen als grotere sociale cohesie of inclusiviteit of waardigheid in het werk (Bal, 2020), moet je bedenken hoe die tot stand komen en moet je beoordelen in hoeverre je die realiseert. Je zult bijvoorbeeld inclusiviteit moeten meten en beoordelen aan de hand van een norm als waardigheid. Merk ook op dat dit pleidooi is gebaseerd op de beoordeling dat momenteel zulke prestaties niet worden gerealiseerd. Het aardige is dat expliciete inrichting van een prestatie-managementsysteem de kans groter maakt dat dergelijk doelen worden gerealiseerd. Ook moet je ingaan op de bedrijfskundige relatie tussen zulke prestaties en het leveren van waarde aan klanten, bijvoorbeeld goed brood of een adequate medische behandeling. Dit leidt tot nieuwe onderzoeksgebieden, bijvoorbeeld de mate waarin in bepaalde culturen wat wij zien als het verlenen van een service aan een klant, bijvoorbeeld als ober, als minderwaardig werk wordt ervaren.

Een dergelijke bedrijfskundige visie op beoordelen, waarbij de nadruk ligt op de externe marktbijdrage, is ook van belang bij het anders ‘Erkennen en waarderen van wetenschappers (Belleman & Flink, 2020). Merk op dat erkennen en waarderen een stuk sympathieker klinkt dan beoordelen. Evenwel: hoe dit er in de praktijk gaat uitzien “is nog even onduidelijk” (Belleman & Flink, 2020) maar wat ik begrijp is dat de universiteit ook andere taken als bijvoorbeeld leiderschap op waarde moet schatten. Onderzoekers moeten in een ‘narratief cv’ uitleggen “waarom hun werk ertoe doet”. Ik heb mijn twijfels over hoe zo’n narratief cv uitpakt in de beoordeling, maar het signaleert dat ook hier niet de interne prestatie maar de externe bijdrage grondslag wordt voor erkenning en waardering (d.w.z. voor beoordeling en beloning). Wel zal de prestatieketen van eigen interne functioneren naar extern marktsucces op meer moeten worden gebaseerd dan een goed verhaal. Bovendien moet dat narratief weer worden beoordeeld.

Anders kijken naar bijdragen vraagt om een antwoorden op de eerder gestelde strategische startvragen: Wie zijn onze ‘klanten’? Wat willen die van ons? Hoe kunnen we hen tevreden stellen? Wat zijn dus onze markten of resultaatgebieden? En dus om een ander invulling van waartoe een universiteit dient. Wel is het zo dat universitair wetenschappers deels fundamenteel onderzoek doen en in die zin zelf hun markt maken, d.w.z. zelf innovatief voorop lopen en bepalen wat de klant zou moeten willen (net als Apple indertijd met de iPhone). In dat geval bestaat het werk eruit zelf een antwoord te geven op de vraag “Wat moet ik hier doen om het goed te doen?” – en dat geldt zowel voor het ‘wat’ als voor het criterium waarom dat wat ‘goed’ is. Ik heb dat persoonlijk ervaren toen ik hier in 1992 begon: niet alleen was mijn opdracht college geven en onderzoek doen, maar ook moest ik zelf inhoud en criteria daarvoor bedenken. Ik werd dus mijn eigen opdrachtgever, d.w.z. stakeholder en dus beoordelaar. En hetzelfde geldt voor leidinggeven. Voor mij ligt de waarde van Erkennen en Waarderen dat weer eens over dit soort zaken: strategische marktbijdragen en interne prestatieketens die daarmee verbonden zijn, wordt nagedacht – hopelijk zonder dat snelle oplossingen worden gezocht in onnavolgbare indicatorensets. Omdat in dat geval markt-bijdragen op voorhand lastig te bepalen zijn en innovatie soms pas jaren later blijkt, moet je de beoordeling van dit type hoog-risico innovatie baseren op ofwel interne prestaties waarvan je weet dat ze de kans op innovatie vergroten ofwel bijdragen in afgeleide markten als die van subsidieverleners of beroepsorganisaties (Balkin, Markman & Gomez-Mejia, 2000).

Concluderend

Ik heb dus mijn bedenkingen bij het afschaffen van het beoordelingsgesprek. Naast een psychologisch invalshoek, met bijvoorbeeld veel (naar mijn mening te veel) aandacht voor wat er allemaal kan misgaan door beoordelingsfouten, is er immers ook een bedrijfskundige invalshoek: Medewerkers krijgen betaald om te presteren en de afnemers van die prestatie mogen beoordelen of zij waar krijgen voor hun geld (en daar kan de organisatie ook van leren).

Als een concertbezoeker een pianorecital minder goed beoordeelt, kan de pianist niet zeggen dat deze meer verstand heeft van pianospelen dan de luisteraar. Integendeel, de pianist zal moeten nagaan wat de luisteraar mist en wat zij daaraan kan doen. En als dat psychologisch pijn doet bij de pianist, moet dat maar. Negatieve feedback ontvangen vindt niemand leuk, ondanks alle vrolijke coachingsverhalen dat je er blij mee moet zijn en zelfs ervoor moet bedanken. Maar je zet je er maar overheen, tenslotte heb je zelf als pianist of hoogleraar ervoor gekozen je op de markt van luisteraars dan wel studenten of onderzoekers te begeven: *“performance is always evaluated in some manner, (...) too hard is no excuse for industrial–organizational (I-O) psychology”* (Adler et al., 2016, p. 220). Die markt kan de directe afnemer zijn (bijvoorbeeld klanten in een winkel of studenten via onderwijsbeoordelingen) of als dat lastig is de ‘invisible hand’ van de manager die dergelijke feedback organiseert naar de medewerker. Beoordelen plaats ik dus in een businessmodel van transacties. Opvallend is dat uit een overzicht van ruim 12.000 onderzoeken op het gebied van HRM blijkt dat personeelsbeoordeling geplaatst wordt in het typisch bedrijfspsychologische cluster van ‘People Assessment’, d.w.z. persoonsdiagnostiek en veel minder is onderzocht in de context van ‘Strategic HRM’ (Markoulli et al., 2017).

Omdat managers steeds minder medewerkers feitelijk zien (dat was ook al voor corona het geval) dient de medewerker ervoor te zorgen dat deze beoordeelbaar is, bijvoorbeeld door prestaties bij te houden (zoals op de VU gedaan word) volgens het schema: Wat is tegen welk criterium door wie, hoe beoordeeld en op welk nummer kan deze gebeld worden? Maar ook: Wie zijn de afnemers van wat ik doe, wie zit er dus op mij te wachten en wat precies verlangen zij van mij? Beoordeelbaarheid betekent dat de medewerker zelf ervoor verantwoordelijk is dat de organisatie (de manager) in staat is diens bijdrage aan de organisatie te beoordelen. Maak je dus beoordeelbaar, ook in de zin dat jij zelf ervoor verantwoordelijk bent zodanige feedback te organiseren dat jij in staat bent jezelf te ontwikkelen. Dus niet alleen ‘craften’ van je werk maar ook van je beoordeling. In dit alles is de bedrijfskunde leidend en de bedrijfspsychologie volgend. Een belangrijk vraag is in welke mate werken met narratieven bijdraagt aan beoordeelbaarheid.

Of dit, mede in het licht van blijvend vaker thuis werken door corona, leidt tot nieuwe, minder strakke wijzen van control is nog de vraag. Het werk zelf in de zin van wat wordt geleverd aan welke klant op welke wijze en tegen welke criteria, verandert niet wezenlijk door ‘distantiation’ (Sewell & Taskin, 2015, p. 1511). Ook belangrijke effectiviteitscondities voor prestatiebeoordeling als invloed (medewerkers moet prestatie kunnen beïnvloeden), duidelijkheid (medewerker moet weten welke prestaties leiden tot welke externe bijdragen), en transparantie (bepaling en verdeling van beloning moet inzichtelijk zijn) blijven geldig. De studie van Sewell en Taskin (o.c.) laat zien wel dat er een tendens is dat managementcontrol wordt gebaseerd op zichtbare deelname aan ingeroosterde virtuele meetings en i.h.a. leidt tot de ervaren druk om thuis te allen tijde via bijvoorbeeld de computer beschikbaar te zijn (zo-

dat men bijvoorbeeld een expliciete afspraak moet maken met de manager over zoiets als een lunchpauze met de eigen kinderen). Ofschoon er daarmee sprake is van een *new arrangement of space and time* (o.c., p. 1524) gaat de manager in de beoordeling ook in dit geval weer af op aanwezigheid in de zin van virtuele presentie en actief bezig zijn, in plaats van op reële organisatiebijdragen. Traditionele workplace norms (l.c.) van zichtbaarheid, aanwezigheid en beschikbaarheid blijven dus prevaleren. Ik verwacht dat de kans daarop zelfs toeneemt omdat er sprake is van een beperkte channel capacity bij virtuele communicatie en informele op-de-gang-contacten wegvallen.

Eerder heb ik het bezwaar genoemd dat jaarlijks beoordelen op tevoren besproken normen in de huidige tijd van permanente dynamiek niet meer goed mogelijk zou zijn. De permanente dynamiek aan de klantkant zou daarom gespiegeld moeten worden in continu spreken over hoe het gaat. Er is evenwel weinig evidentie voor de psychologische of bedrijfskundige werkzaamheid hiervan (Gorbatov & Lane, 2018). Externe turbulentie beheersen met behulp van intern turbulentie klinkt ook niet echt (psycho-)logisch. In plaats van een eenmalige jaarlijkse beoordeling elk transactie beoordelen omdat dat meer 'objectieve informatie' zou leveren, negeert dat verwerken van informatie organisatie vereist.

Duidelijk is de belangrijke rol van de manager bij deze organisatie van het informele en toevallige. Deze dient niet slechts door te geven wat diverse afnemers van de medewerker vinden maar dit te integreren, er dus zelf iets van te vinden, bijvoorbeeld gelet op ontwikkeling. Zo moet een leidinggevende aan de universiteit ervoor durven kiezen weliswaar te spreken met een medewerker over een mindere onderwijsevaluatie maar die eventueel niet op te nemen in het officiële verslag. Een manager is geen doorgeefluik maar een filter, een 'lemen laag' in de goede zins des woords. Door bijvoorbeeld een ontwikkelingsgericht perspectief in te brengen wordt van een resultaat weer een prestatie gemaakt, d.w.z. een globale, vaak alleen maar evaluatieve marktfeedback wordt voor de medewerker weer beïnvloedbaar en verbeterbaar. Professioneel management blijft dus nodig.

Dit beroep op de bedrijfskundige context van beoordelen onderstreept iets wat eerder bij de bespreking van het toernooimechanisme aan de orde kwam. Het is nodig attent te zijn op de aard van het stochastisch proces waardoor de interne prestatie of, en met name, de externe bijdrage tot stand komt. Waarnemingen worden zowel bepaald door hoe het gesteld is in 'de natuur' als door hoe wij die natuur waarnemen, d.w.z. door het meetinstrument, de observatiemechaniek, de buis waardoor wij kijken, het net waarin wij de ruwe data vangen en tot waarnemingen maken. Naast een inhoudelijke theorie hebben wij dus ook altijd een meettheorie nodig (Roskam, 1989). En in lijn met postmoderne antipositivisten zou men kunnen zeggen: omdat niets in zich natuurlijk is, – immers: waar eindigt het natuurlijk proces en waar begin het meetproces? -, is alles meettheorie in de zin dat wij 'onze data maken'. Ik vind dit een nogal slordige gedachte, maar dat is nu niet van belang.

Duidelijk is dat goed nagedacht moet worden over hoe data tot stand komen. En die datatheorie reikt verder dan de psychologische, interne prestatie.

Ik ben het eens met Pulakos en O'Leary (2011) dat er zowel aandacht moet zijn voor het microniveau van de dagelijkse praktijk van beoordelen (en daar komt de psychologie van pas) als voor de bedrijfskundige context waarbinnen dat alles plaatsvindt. Hoewel zowel in een arbeidsorganisatie als in een businessschool, het laatste behoort te domineren, is het inderdaad in de praktijk niet zo makkelijk organisatiedoelen te vertalen naar individuele te behalen resultaten die ook nog eens SMART (Specific, Measurable, Attainable,

Relevant, Time-bound') zijn. Met enige graagte heeft de bedrijfspsychologie zich genesteld in deze black box tussen organisatie (bijvoorbeeld officiële HR-praktijken) en realisatie in en door mensen. Met als gevolg bijvoorbeeld regelmatig terugkerende pleidooien om bijvoorbeeld de communicatie tussen manager en medewerker te verbeteren. Mijn pleidooi is voor wat meer out-of the (black) box werk, d.w.z. meer bedrijfskundig. Kies dus 'de weg omhoog', zowel in de totale prestatieketen als in de bekende hiërarchie van micro (medewerker) via meso (groep) naar macro (organisatie).

Referenties

- Adler, S., Campion, M., Colquitt, A., Grubb, A., Murphy, K., Ollander-Krane, R., & Pulakos, E. D. (2016). Getting rid of performance ratings: Genius or folly? A debate. *Industrial and Organizational Psychology*, 9(2), 219-252.
- Aguinis H, & O'Boyle E. (2014). Star performers in twenty-first-century organizations. *Personnel Psychology*, 67, 313–350
- Aguinis, H., O'Boyle, E., Gonzalez-Mulé, E., & Joo, H. (2016). Cumulative advantage: Conductors and insulators of heavy-tailed productivity distributions and productivity stars. *Personnel Psychology*, 69), 3-66.
- Balkin, D.B., Markman, G.D., Gomez-Mejia, L.R. (2000). Is CEO pay in high technology firms related to innovation? *Academy of Management Journal*, 43, 1118-1129.
- Belleman, B., & Flink, E. (2020). Hoe gaan we wetenschappers straks 'erkennen en waarderen'? *Ad Valvas*, 24 september 2020.
- Bal, P. M. (2020). Why we should stop measuring performance and well-being. *Zeitschrift für Arbeits-und Organisationspsychologie*, 64, 196-200.
- Chin-A-Fo, H., & T. Jaeger (2020). De bestsellercode. *NRC*, vrijdag 6 maart 2020, p. C10.
- DeNisi, A. S., & Kluger, A. N. (2000). Feedback effectiveness: Can 360-degree appraisals be improved?. *Academy of Management Perspectives*, 14, 129-139.
- De Vos, A., Van der Heijden, B. I., & Akkermans, J. (2020). Sustainable careers: Towards a conceptual model. *Journal of Vocational Behavior*, 117, 103196.
- Elms, A. C. (2001). Apocryphal Freud: Sigmund Freud's most famous "quotations" and their actual sources. *Annual of Psychoanalysis*, 2001, 29, 83-104.
- Gorbatov, S., & Lane, A. (2018). Is HR missing the point on performance feedback? *MIT Sloan Management Review*, 59(4), 65-71.
- Gruman, J. A., & Saks, A. M. (2011). Performance management and employee engagement. *Human resource management review*, 21), 123-136.
- Ikramullah, M., Van Prooijen, J. W., Iqbal, M. Z., & Ul-Hassan, F. S. (2016). Effectiveness of performance appraisal. *Personnel Review*, 45, 334 – 352.
- Iles, R., & Judge, T.A. (2005). Goal regulation across time: The effects of feedback and affect. *Journal of Applied Psychology*, 90 (No. 3), 453-467.

- Jansen, P.G.W., & Eijkelenburg, S. (1998). Onderzoek en accountancy: normatieve gidsen en inductieve speurders. In: A. Bac & K. Wildschut (Red.). *Reflecties op Bak. Liber Amicorum aangeboden bij het emeritaat van Prof. drs. G.G.M. Bak RA*. Tilburg University Press, 113-124.
- Jansen, P.G.W. (2002). *Organisatie en mensen. Inleiding in de bedrijfspsychologie voor economen en bedrijfskundigen (3e herziene druk)*. Baarn: Nelissen.
- Jansen, P.G.W., Stoop, L.A.M. (2001). The Dynamics of Assessment Center Validity: Results of a Seven Year Study. *Journal of Applied Psychology*, 86 (No.4, Aug), 741-753.
- Jansen, P.G.W., & Vinkenburg, C.J. (2006). Predicting management career success from assessment center data: a longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 253-266.
- Jansen, P.G.W., & Vloeberghs, D.F.J. (1999). Multi-rater feedback methods: personal and organizational implications. *Journal of Managerial Psychology*, 14 (No.6), 455-476.
- Joo, H., Aguinis, H., & Bradley, K.J. (2017) Not all nonnormal distributions are created equal: Improved theoretical and measurement precision. *Journal of Applied Psychology*, 102, 1022–1053.
- Keith, N., & Frese, M. (2008). Effectiveness of error management training: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 93, 59-69.
- Kinicki, A.J., Prussia, G., Wu, B., & McKee-Ryan, F.M. (2004). A covariance structure analysis of employees' response to performance feedback. *Journal of Applied Psychology*, 89, 1037-1069.
- Kluger, A.N., & DeNisi, A. (1996). The effects of feedback interventions on performance. A historical review, a meta-analysis, and a preliminary feedback intervention theory. *Psychological Bulletin*, 119 (No.2), 254-284.
- Levy, P. E., & Williams, J. R. (2004). The social context of performance appraisal: A review and framework for the future. *Journal of management*, 30(6), 881-905.
- Markoulli, M. P., Lee, C. I., Byington, E., & Felps, W. A. (2017). Mapping Human Resource Management: Reviewing the field and charting future directions. *Human Resource Management Review*, 27), 367-396.
- Merkelbach, H. (2020). Verloot die onderzoekssubsidies. NRC, zaterdag 4 januari 2020, p. W2.
- O'Boyle E.H., & Aguinis H. (2012). The best and the rest: Revisiting the norm of normality of individual performance. *Personnel Psychology*, 65, 79–119.

- Pulakos, E. D., & O'Leary, R. S. (2011). Why is performance management broken? *Industrial and Organizational Psychology*, 4(2), 146-164.
- Quinn, R., & Rohrbaugh, J. (1983). A spatial model of effectiveness criteria: towards a competing values approach to organizational analysis. *Management Science*, 29, 363-377
- Redman, T., Snape, E., Thompson, D., & Yan, F. K. C. (2000). Performance appraisal in an NHS hospital. *Human Resource Management Journal*, 10(1), 48 - 62.
- Roskam, E. E. (1989). Operationalization, a superfluous concept. *Quality and Quantity*, 23 (3), 237-275.
- Searle, J.R. (1998). *Mind, language and society. Philosophy in the real world.* Basic Books.
- Sewell, G., & Taskin, L. (2015). Out of sight, out of mind in a new world of work? Autonomy, control, and spatiotemporal scaling in telework. *Organization Studies*, 36(11), 1507-1529.
- Schleicher, D. J., Baumann, H. M., Sullivan, D. W., Levy, P. E., Hargrove, D. C., & Barros-Rivera, B. A. (2018). Putting the system into performance management systems: A review and agenda for performance management research. *Journal of Management*, 44(6), 2209-2245.
- Tarski, Alfred. (1944). The semantic conception of truth: and the foundations of semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4 (no. 3), 341-376.
- Vinkenburg, C.J., Jansen, P.G.W., Dries, N., & Pepermans, R. (2014). Arena: a critical conceptual framework of top management selection. *Group & Organization Management*, 39 (No.1), 33-68.